

معاونت پژوهشی و فناوری
گروه پژوهشی ایران‌شناسی (گرایش تاریخ)

بررسی نقش سیاسی-اجتماعی اقوام گیل و دیلم در تاریخ ایران
(از آغاز ساسانیان تا پایان آل‌بویه)

از
طلایع زاول دیلمی

استاد راهنما
دکتر حسن کهنسال واجارگاه

استاد مشاور
دکتر ابوطالب سلطانیان

تقدیم به:

پدر و مادر عزیزم به پاس زحمات بی دریغشان

و

واحرام طلوع و تارا

تقدیر و تشکر

با سپاس فراوان از اساتید گرانقدر جناب آقای دکتر حسن کهنسال واجارگاه و جناب آقای دکتر ابوطالب سلطانیان که رهنمودهایشان پیوسته روشنگر راهم بود و سخاوتمندانه من را از دانش خویش بهره‌مند ساختند.

و

با سپاس فراوان از اساتید گرانقدر جناب آقای دکتر عباس پناهی، جناب آقای دکتر مجتبی میرمیران، جناب آقای دکتر علی رفیعی و سرکار خانم دکتر مریم سادات فیاضی که از محضر پرفیض تدریسهشان بهره‌ها برده‌ام.

و

با تشکر از تمام کسانی که در انجام این پژوهش من را یاری نمودند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۵	چکیده‌ی فارسی
۵	چکیده‌ی انگلیسی
1	مقدمه
4	فصل اول: کلیات
5	1-1- بیان مسئله
5	2-1- پرسش‌های پژوهش
5	3-1- فرضیه‌های پژوهش
6	4-1- هدف پژوهش و ضرورت انجام آن
6	5-1- روش انجام پژوهش
6	6-1- پیشینه‌ی پژوهش
6	1-6-1- کتاب‌ها
7	2-6-1- مقاله‌ها
8	7-1- بررسی منابع
8	1-7-1- بررسی چند منبع دسته اول و دسته دوم
14	2-7-1- تحقیقات جدید
16	فصل دوم: وجه تسمیه و اوضاع جغرافیایی سرزمین دیلم
17	1-2- وجه تسمیه‌ی دیلم و گیل، دیلمان و گیلان
18	2-2- جغرافیای تاریخی سرزمین دیلم
22	3-2- حدود جغرافیایی سرزمین دیلم
23	4-2- جغرافیای انسانی سرزمین دیلم
27	فصل سوم: نقش سیاسی اقوام گیل و دیلم از آغاز ساسانیان تا آغاز عصر جستانیان
28	1-3- نقش سیاسی-نظامی اقوام گیل و دیلم در دوره‌ی ساسانیان (224- 651 م)
35	2-3- سیری بر نقش سیاسی-نظامی اقوام گیل و دیلم پس از ورود اسلام تا آغاز عصر جستانیان

- 35-1-2-3- نقش سیاسی-نظامی اقوام گیل و دیلم در دوره‌ی خلفای راشدین (11-40 ه.ق)-----
- 39-2-2-3- نقش سیاسی-نظامی اقوام گیل و دیلم در دوره‌ی امویان (40-132 ه.ق)-----
- 41-3-2-3- نقش سیاسی-نظامی اقوام گیل و دیلم در دوره‌ی عباسیان تا آغاز عصر جستانیان-----
- 43- فصل چهارم: نقش سیاسی حکومت‌های محلی دیلمی-----
- 44-1-4- نقش سیاسی-نظامی جستانیان-----
- 44-1-1-4- روابط با خلافت عباسی و علویان (طبرستان- گیلان و دیلمان)-----
- 49-2-1-4- روابط با آل‌بویه-----
- 50-3-1-4- روابط با غزنویان-----
- 50-4-1-4- روابط با سلجوقیان-----
- 51-2-4- نقش سیاسی-نظامی مسافریان-----
- 52-1-2-4- مسافریان - شاخه‌ی اصلی و روابط ایشان با سالاریان آذربایجان-----
- 53-2-2-4- روابط با آل‌بویه-----
- 54-3-2-4- روابط با غزنویان-----
- 55-4-2-4- روابط با سلجوقیان-----
- 56-3-4- نقش سیاسی-نظامی سالاریان-----
- 56-1-3-4- سیری از اوضاع آذربایجان پیش از چیرگی مرزبان-----
- 57-2-3-4- چیرگی مرزبان بر آذربایجان-----
- 58-3-3-4- نقش مرزبان در مقابله با روس‌ها-----
- 59-4-3-4- نقش مرزبان در مقابله با عرب‌های موصل (حمدانیان)-----
- 59-5-3-4- روابط با آل‌بویه-----
- 64-6-3-4- سرانجام سلسله‌ی سالاریان-----
- 66- فصل پنجم: نقش سیاسی اقوام گیل و دیلم در دوره‌ی علویان-----
- 67-1-5- نقش سیاسی-نظامی اقوام گیل و دیلم در روی کار آمدن علویان طبرستان تا سقوط آنان (250-316 ه.ق) --
- 67-1-1-5- قیام یحیی‌بن‌عبدالله سرآغاز شکل‌گیری نهضت علویان-----
- 68-2-1-5- شکل‌گیری نهضت (نهضت اول)-----
- 70-1-2-1-5- حسن‌بن‌زید (250-270 ه.ق)-----

74	-----	5-1-2-2- محمدبن زید (270-287 ه.ق)
76	-----	5-1-3- دوره‌ی فترت (غلبه‌ی سامانیان بر طبرستان و نقش دیلمیان در این دوره)
77	-----	5-1-4- قیام ناصر کبیر (نهضت دوم) و احیای مجدد علویان در طبرستان (301-304 ه.ق)
80	-----	5-1-5- حسن بن قاسم (304-316 ه.ق)
84	-----	5-1-6- پایان حکومت علویان در طبرستان
85	-----	5-2- نقش سیاسی-نظامی اقوام گیل و دیلم در تداوم حکومت علویان در گیلان و دیلمان
85	-----	5-2-1- روابط علویان گیلان و دیلمان با زیاریان و آل‌بویه
89	-----	فصل ششم: نقش سیاسی زیاریان و آل‌بویه
90	-----	6-1- نقش سیاسی-نظامی زیاریان (319-435 ه.ق)
90	-----	6-1-1- حکومت اسفار شیرویه سرآغاز قدرت‌یابی زیاریان (316-319 ه.ق)
92	-----	6-1-2- اندیشه‌ی سیاسی زیاریان
95	-----	6-1-3- روابط سیاسی-نظامی با خلافت عباسی و حکومت‌های همجوار
95	-----	6-1-3-1- روابط با خلافت عباسی
98	-----	6-2-3-1- روابط با سامانیان
100	-----	6-3-3-1- روابط با آل‌بویه
104	-----	6-4-3-1- روابط با غزنویان
106	-----	6-5-3-1- روابط با سلجوقیان
106	-----	6-2- نقش سیاسی-نظامی آل‌بویه (321-447 ه.ق)
107	-----	6-2-1- زمینه‌های به قدرت رسیدن آل‌بویه
110	-----	6-2-2- اندیشه‌ی سیاسی آل‌بویه
112	-----	6-2-3- روابط سیاسی-نظامی با خلافت عباسی و حکومت‌های همجوار
112	-----	6-2-3-1- روابط با خلافت عباسی
113	-----	6-2-3-1-1- تصرف بغداد و تسلط بر دستگاه خلافت عباسی
114	-----	6-2-3-1-2- دوران حکومت عضدالدوله
115	-----	6-2-3-1-3- دوران جانشینان عضدالدوله
117	-----	6-2-3-2- روابط با سامانیان
119	-----	6-2-3-3- روابط با غزنویان

120	----- روابط با سلجوقیان 4-3-2-6
122	----- فصل هفتم : نقش اجتماعی اقوام گیل و دیلم در تاریخ ایران
123	----- 1-7- نقش اجتماعی اقوام گیل و دیلم در دوره‌ی ساسانیان
123	----- 1-1-7- نقش مذهبی
124	----- 2-7- نقش اجتماعی جستانیان
124	----- 1-2-7- نقش مذهبی
125	----- 3-7- نقش اجتماعی مسافریان و سالاریان
125	----- 1-3-7- نقش مذهبی
126	----- 2-3-7- نقش امنیتی
126	----- 4-7- نقش اجتماعی اقوام گیل و دیلم در دوره‌ی علویان
126	----- 1-4-7- نقش مذهبی
127	----- 2-4-7- حفظ جشن‌ها و اعیاد ایرانی
127	----- 1-2-4-7- جشن مهرگان
128	----- 5-7- نقش اجتماعی زیاریان
128	----- 1-5-7- نقش مذهبی
129	----- 2-5-7- حفظ جشن‌ها و اعیاد ایرانی
129	----- 1-2-5-7- جشن سده
130	----- 6-7- بررسی نقش اجتماعی آل‌بویه
130	----- 1-6-7- نقش مذهبی
137	----- 2-6-7- نقش امنیتی
139	----- 3-6-7- حفظ جشن‌ها و اعیاد ایرانی
140	----- 1-3-6-7- جشن نوروز
141	----- 2-3-6-7- جشن مهرگان
142	----- 3-3-6-7- جشن سده
143	----- فصل هشتم : نقش اقتصادی اقوام گیل و دیلم در تاریخ ایران
144	----- 1-8- نقش اقتصادی جستانیان

- 144 ----- نقش جستانیان در توسعهی کشاورزی -1-1-8
- 144 ----- نقش جستانیان در عمران و آبادانی -2-1-8
- 144 ----- دژ الموت -1-2-1-8
- 145 ----- نقش اقتصادی مسافریان و سالاریان -2-8
- 145 ----- نقش مسافریان و سالاریان در توسعهی ساختار اقتصادی -1-2-8
- 145 ----- کشاورزی -1-1-2-8
- 145 ----- صنعت -2-1-2-8
- 146 ----- تجارت -3-1-2-8
- 147 ----- نقش مسافریان در عمران و آبادانی -2-2-8
- 147 ----- دژ شمیران -1-2-2-8
- 147 ----- نقش اقتصادی زیاریان -3-8
- 147 ----- سیاست مالی -1-3-8
- 148 ----- نقش زیاریان در توسعهی ساختار اقتصادی -2-3-8
- 148 ----- کشاورزی -1-2-3-8
- 149 ----- صنعت -2-2-3-8
- 149 ----- تجارت -3-2-3-8
- 150 ----- نقش زیاریان در عمران و آبادانی -3-3-8
- 150 ----- گیل آباد -1-3-3-8
- 150 ----- گنبد قابوس -2-3-3-8
- 150 ----- قلعهی شمرآباد -3-3-3-8
- 151 ----- نقش اقتصادی آل بویه -4-8
- 151 ----- سیاست مالی -1-4-8
- 156 ----- نقش آل بویه در توسعهی ساختار اقتصادی -2-4-8
- 156 ----- کشاورزی -1-2-4-8
- 158 ----- صنعت -2-2-4-8
- 160 ----- تجارت -3-2-4-8
- 162 ----- نقش آل بویه در عمران و آبادانی -3-4-8
- 162 ----- شهرنشینی و معماری -1-3-4-8

164 ----- 2-3-4-8- بازار و بناهای مذهبی

166 ----- 3-3-4-8- بناهای غیرمذهبی

170 ----- نتیجه گیری

172 ----- فهرست منابع

فهرست جداول

صفحه

عنوان

179 ----- جدول شماره‌ی 3-1- تبارنامه‌ی ساسانیان

فهرست نمودارها

صفحه	عنوان
181	نمودار شماره‌ی 4-1- تبارنامه‌ی جستائیان
182	نمودار شماره‌ی 4-2- تبارنامه‌ی مسافریان
183	نمودار شماره‌ی 4-3- تبارنامه‌ی سالاریان
184	نمودار شماره‌ی 5-1- تبارنامه‌ی علویان طبرستان
185	نمودار شماره‌ی 6-1- تبارنامه‌ی زیاریان
186	نمودار شماره‌ی 6-2- تبارنامه‌ی آل‌بویه

بررسی نقش سیاسی-اجتماعی اقوام گیل و دیلم در تاریخ ایران (از آغاز ساسانیان تا پایان آل بویه)

طلایع زاوول دیلمی

پژوهش حاضر به بررسی نقش سیاسی-اجتماعی اقوام گیل و دیلم در تاریخ ایران از آغاز ساسانیان تا پایان آل بویه پرداخته است. سرزمین دیلم از دیرباز کانون حوادث مهمی در تاریخ ایران بوده است و اقوام گیل و دیلم نقش مهمی در رویدادهای تاریخی کشور ایفا کرده‌اند. آن‌ها که اقوامی آزادی‌خواه و استقلال‌طلب بودند، در دوران ساسانیان زمانی که استقلالشان به خطر افتاد، هرگاه فرصت می‌یافتند، علیه حکومت مرکزی سر به شورش برمی‌داشتند. با این وجود، هنگام تهاجم‌های خارجی به‌صورت داوطلبانه در سپاه پادشاهان ساسانی حضور می‌یافتند. علاوه بر این، در کنار حکومت‌ها و قدرت‌های بزرگ، حکومت‌های کوچک و محلی نیز وجود داشته‌اند که در ایجاد تغییرات و تحولات سیاسی-اجتماعی منطقه و کشور نقش اساسی ایفا کرده‌اند. از جمله‌ی حکومت‌های محلی دیلمی، جستانیان، مسافریان و سالاریان بودند. جستانیان با پذیرش سادات علوی و حمایت از نهضت آن‌ها، زمینه را برای حضور دیلمیان در عرصه‌ی سیاسی کشور فراهم آوردند. در همین دوره بود که اسلام شیعی در میان دیلمیان رواج یافت. سالاریان به‌عنوان شاخه‌ای از سلسله‌ی مسافریان، نخستین حکومت مستقل ایرانی پس از اسلام بودند که آذربایجان را از تسلط حاکمیت عرب خارج ساختند. نقش اقوام گیل و دیلم در تاریخ ایران چندان مهم بود که سرداران بزرگی از میان آن‌ها برخاسته و حتی برخی از آنان داعیه‌ی تجدید میراث باستانی ایران را داشته‌اند. از آن جمله‌اند مردآویج زیاری گیلی و برادران بویه‌ی دیلمی که موفق به تشکیل حکومت شدند. زیاریان نخستین ایرانیانی بودند که رسماً علیه خلافت عباسی قیام کردند و اندیشه‌ی احیای میراث باستانی ایران توسط آل بویه به واقعیت بدل شد. از نظر سیاسی-اجتماعی قیام خاندان بویه حائز اهمیت بسیار است. آن‌ها با فتح بغداد و محدود کردن قدرت سیاسی خلفای عباسی و رواج مذهب تشیع، به مدت صد و بیست و هفت سال، نقش سیاسی-اجتماعی قابل ملاحظه‌ای در تاریخ ایران ایفا نمودند. بررسی نقش سیاسی-اجتماعی اقوام گیل و دیلم از آغاز شکل‌گیری ساسانیان تا پایان آل بویه، هدف این پژوهش می‌باشد. روش تحقیق در پژوهش حاضر، توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر گردآوری اطلاعات به‌صورت کتابخانه‌ای است. پس از بررسی منابع تاریخی دسته اول و دوم و تحقیقات جدید و فیش‌برداری از آن‌ها و طبقه‌بندی مطالب خام، به تجزیه و تحلیل و نگارش مطالب پرداخته شده است.

کلیدواژه: گیل و دیلم، نقش سیاسی، نقش اجتماعی، ساسانیان، حکومت‌های محلی، علویان، زیاریان، آل بویه.

Abstract

Investigating the Political-Social Role of Gil and Deylam People in the History of Iran (from the Beginning of Sassanid to the End of Buyid Dynasty) **Talaye Zavol Deylami**

The present dissertation investigated the political-social role of Gil and Deylam people in the history of Iran from the beginning of Sassanid to the of Buyid Dynasty. Deylam land was the center of important events in the history of Iran and Gil and Deylam people played an important role in historical events of the Iran. As an autonomous and free people, during Sassanid era, they revolt against the central government when their independence exposed to danger. However, they participated voluntarily in Sassanid army if there was an alien invasion. Moreover, beside the main governments, there were small and local governments, including local governments Deylami, were Jostanids, Mosaferids and Sallarids which played a significant role in political-social changes and developments of the region and the country. By accepting Sadat-e-Alavi and support of their movement, Jostanids prepared the ground for presence of Deylamian in political arena of the country. During the same period, Shiite Islam spread among Deylamian. As a branch of Mosaferid dynasty, Sallarids was the first independent Iranian government after Islam conquest which dissolved the domination of Arab sovereignty on Azerbaijan and ruled the region autonomously. Deylamian had such an important role in the history of Iran that many great commanders of them arose and even some claimed the revival of ancient heritage of Iran. It includes Mardavij-e-Ziyari Gili and Buyid Brothers Deylami that managed to found a government. Ziyarids were the first Iranian revolted against Abbasid caliphate and the idea of the revival of ancient heritage of Iran became a reality by Buyid dynasty Deylami. From political and social point of view, Buyid Dynasty uprising is crucially significant. When conquering Baghdad and limit the political power of Abbasids and promoted the religion of shi'ism, they played a remarkable political and social role in the history of Iran for 127 years. Therefore, to meet the significance of the sovereign dynasty, it is necessary to research about it to take an important step to clarify the significant aspects of the history of Iran before and after Islam conquest. The study is going to investigate the role of Gil and Deylam people in Sassanid era and after Islam conquest and confronting Arabs to found governments which had a crucial effect in the history of Iran. The research method is descriptive and analytic and based on library data. After studying the first and second historical sources and taking new research and notes and classifying the raw data, the study is analysis and written.

Keywords: Gil and Deylam, political role, social role, Sassanid, Local governments, Ziyarids, Buyid Dynasty.

سرزمین دیلم از گذشته‌های دور به دلیل موقعیت کوهستانی و صعب‌العبور خود، به داشتن مردمانی جنگجو، نیرومند و بی‌باک شهرت داشته است. مهم‌ترین ویژگی دیلمیان، پایداری و مقاومت در برابر دشمنان و عدم انقیاد در برابر حکومت‌های مرکزی ایران در قبل و بعد از اسلام بوده است. به دلیل دارا بودن همین ویژگی است که به مدت دو قرن و نیم پس از فتح ایران توسط اعراب و سقوط ساسانیان و برچیده شدن استقلال کشور، به ایستادگی در مقابل فاتحان ادامه دادند و استقلال سرزمینشان را حفظ نمودند. با این وجود، تا اواخر قرن دوم هجری، مقاومت و ایستادگی اقوام گیل و دیلم در برابر تهاجم‌های اعراب تنها با استفاده از شیوه‌ی نظامی صورت می‌گرفت و هیچ‌گاه در بنیان نهادن ساختارهای سیاسی پای پیش نهادند.

از اواخر قرن دوم هجری، برای نخستین بار از خاندانی محلی به نام «جستانیان» به عنوان پادشاهان دیلم در منابع تاریخی سخن به میان می‌آید. ظهور این خاندان هم‌زمان با دوره‌ی خلافت هارون الرشید و ورود سادات علوی به دیلمان و طبرستان در سال 175 ه.ق بوده است. دیلمیان، سادات علوی را به سبب داشتن هدفی مشترک که عبارت از دشمنی با خلافت عباسی بود، در سرزمین خود پذیرا شدند و به حمایت از آنان در برابر خلفای عباسی و حکومت‌های دست‌نشانده‌ی آنان پرداختند. علاوه بر این، گسترش قلمرو علت دیگر حمایت جستانیان از سادات علوی بوده است. حیطه‌ی فرمانروایی جستانیان با مرکزیت رودبار الموت، در نواحی طالقان و سواحل رود شاه‌رود و سفیدرود بوده است. با آغاز قرن چهارم هجری و قدرت‌یابی «مسافریان» در تارم، قدرت جستانیان رو به ضعف نهاد. مسافریان علاوه بر حکومت بر منطقه‌ی وسیعی از دیلمان، بر زنجان، ابهر، سهرورد و قزوین نیز دست یافتند و توانستند دامنه‌ی نفوذ خود را تا آذربایجان، اران و ارمنستان گسترش دهند و شعبه‌ای از این سلسله را به نام «سالاریان» در آذربایجان بنیان نهند. سالاریان نخستین سلسله‌ی مستقل ایرانی پس از اسلام بودند که آذربایجان را از سیطره‌ی عباسیان خارج کردند و با استقلال در آن سامان به فرمانروایی پرداختند.

وضعیت جغرافیایی و انسانی سرزمین دیلم سبب گردیده بود تا این سرزمین محیطی امن و مناسب برای دشمنان و مخالفان خلافت عباسی گردد. در این دوران، سرزمین دیلم شاهد حضور سادات علوی مخالف خلافت عباسی بود که در پی اذیت و آزار خلفا به این سرزمین مهاجرت کردند و به دلیل دارا بودن اشتراکات سیاسی مورد استقبال اقوام گیل و دیلم قرار گرفتند. سادات علوی با کمک اقوام گیل و دیلم سلسله‌ی «علویان» را در طبرستان در ابتدای نیمه‌ی دوم قرن سوم هجری بنیان نهادند. کوشش‌های تبلیغی و سیاسی علویان با توسعه‌ی اسلام شیعی در میان اقوام گیل و دیلم، مردان جنگاور گیلی و دیلمی را وارد عرصه‌ی تکاپوهای سیاسی-نظامی ایران و قلمرو اسلامی ساخت. حکومت‌های زیاریان و آل‌بویه نتیجه‌ی چنین فرایندی بودند.

زیاریان زمانی حکومت خود را پایه‌گذاری کردند که هنوز بحث‌های قومی و نژادی میان ایرانیان و اعراب رایج بوده است و بخشی از ایرانیان به‌ویژه اقوام ساکن در شمال ایران به مقابله با ستمکاری و بی‌عدالتی‌های اعراب می‌پرداختند. آن‌ها به آداب و رسوم و شیوه‌های مملکت‌داری سلسله‌های پیش از اسلام گرایش داشتند. زیاریان از یک‌سو، ریشه در حکومت علویان داشتند و از سوی دیگر، به دلیل خاستگاه خود، گرایش به سنت‌های باستانی داشتند. این امر، به‌ویژه در اندیشه‌ی

مردآویج بنیانگذار این سلسله که در عین مدارای ظاهری با خلفای عباسی در اندیشه‌ی تجدید سلطنت ایران باستان و استقلال‌خواهی بود، نمود داشت. سایر امیران زیاری به دلیل عدم برخورداری از درایت لازم برای مقابله با خلافت عباسی، ضرورت کنار آمدن با خلفای عباسی را به صلاح دیدند و در برابر حکومت‌های همجوار، اشکال مختلفی از رفتار سیاسی را بروز دادند.

مهم‌ترین حکومت دیلمی که نقش مهم و تأثیرگذاری در تغییرات و تحولات سیاسی-اجتماعی کشور ایفا کرد، حکومت آل‌بویه می‌باشد. حکومت آل‌بویه نقطه‌ی عطف سیاسی در روابط ایران با بغداد بوده است. آل‌بویه نخستین حکومت ایرانی بودند که توانستند آمال بسیاری از ایرانیان چون یعقوب لیث صفار و مردآویج زیاری را از قوه به فعل درآورند. آن‌ها با فتح بغداد موجب تحولی بزرگ در جامعه‌ی ایران و سرزمین‌های اسلامی گردیدند و تحولات بنیادی را در عرصه‌ی سیاسی-نظامی و اجتماعی-اقتصادی کشور به وجود آوردند. امیران این دودمان در برابر خلفای عباسی روشی متفاوت با شیوه‌ی حکومت‌های ایرانی قبل از خود در پیش گرفتند. آنان قدرت دنیوی خلفا را به شدت محدود ساختند و خلفای عباسی را به صورت اسمی در مقام خلافت باقی نگه داشتند و قدرت واقعی را از آن خود کردند. از این پس، موقعیت سیاسی خلفای عباسی به شدت متزلزل شد. آل‌بویه به عنوان یک سلسله‌ی شیعه‌مذهب با تسلط بر دستگاه خلافت عباسی، یکی از شکوفاترین و برجسته‌ترین ادوار تاریخ تمدن اسلام و ایران را به وجود آوردند. تلاش آن‌ها در جهت بازایی فرهنگ و تمدن ایرانی و تلفیق آن با دیانت اسلامی، امتیاز خاص آل‌بویه بوده است.

موضوع پژوهش حاضر، بررسی نقش سیاسی-اجتماعی اقوام گیل و دیلم در تاریخ ایران از آغاز ساسانیان تا پایان آل‌بویه می‌باشد. در تألیف این پژوهش، به منابع مختلف اعم از دسته اول، دسته دوم و مطالعات جدید مراجعه شده است و با مقایسه و بررسی آن‌ها به تجزیه و تحلیل و نگارش مطالب پرداخته شده است. پژوهش حاضر در 7 فصل به شرح زیر تنظیم شده است:

- فصل اول به کلیات پژوهش اختصاص یافته است.
- فصل دوم به بررسی وجه تسمیه و اوضاع جغرافیایی سرزمین دیلم پرداخته است.
- فصل سوم به بررسی نقش سیاسی-نظامی اقوام گیل و دیلم در دوره‌ی ساسانیان، خلفای راشدین، امویان و عباسیان تا آغاز عصر جستانیان پرداخته است.
- فصل چهارم به نقش سیاسی-نظامی حکومت‌های محلی دیلمی جستانیان، مسافریان و سالاریان پرداخته و روابط ایشان با خلافت عباسی و حکومت‌های همجوار را بررسی کرده است.
- فصل پنجم به بررسی نقش سیاسی-نظامی اقوام گیل و دیلم در تشکیل حکومت علویان در طبرستان تا سقوط آنان و نقش اقوام مزبور در تداوم حکومت علویان در گیلان و دیلمان و روابط علویان گیلان و دیلمان با زیاریان و آل‌بویه پرداخته است.

- فصل ششم به نقش سیاسی-نظامی زیاریان و آل‌بویه اختصاص یافته و اندیشه‌های سیاسی آنان و روابط ایشان با خلافت عباسی و حکومت‌های همجوار را مورد بررسی قرار داده است.

- فصل هفتم به نقش اجتماعی جستانیان، مسافریان و سالاریان، زیاریان، آل‌بویه و همچنین، نقش اجتماعی اقوام گیل و دیلم در دوره‌ی علویان اختصاص یافته و نقش مذهبی، نقش امنیتی و نقش آنان در حفظ جشن‌ها و اعیاد ایرانی را بررسی کرده است.

- فصل هشتم به نقش اقتصادی جستانیان، مسافریان و سالاریان، زیاریان و آل‌بویه اختصاص یافته و نقش آنان در توسعه‌ی ساختار اقتصادی و عمران و آبادانی را مورد بررسی قرار داده است.

بخش پایانی این پژوهش شامل نتیجه‌گیری، فهرست منابع، جداول و نمودارها می‌باشد.

فصل اول:
کلیات

1-1- بیان مسئله

در دوره‌ی ساسانیان به دلیل نفوذ اشرافیت ساسانی در سرزمین دیلم، استقلال اقوام گیل و دیلم به خطر افتاد. از این رو، به جز زمانی که کشور با خطر تهاجم خارجی روبه‌رو می‌شد، با حکومت مرکزی درگیری داشتند. با هجوم اعراب به ایران، اقوام گیل و دیلم به مدت دو قرن و نیم به دفاع از سرزمین خود در برابر مهاجمان عرب پرداختند. نخستین نشانه‌های تغییر و تحول در مناطق شمال ایران پس از اسلام، با ورود علویان به این ناحیه آشکار شد. اقوام گیل و دیلم رفته‌رفته اسلام آوردند و با کمک علویان نهضتی اجتماعی به راه انداختند که هدف سیاسی آن رهایی از ظلم و ستم خلفای عباسی و عمال آنان بود. این جنبش در نهایت منجر به قدرت‌یابی سادات علوی و تشکیل سلسله‌ی علویان در طبرستان گردید. از اواخر قرن دوم هجری و سراسر قرن‌های سوم و چهارم هجری، خاندان‌های بومی گیل و دیلم با تشکیل دولت‌های کوچک و بزرگ همچون جستانیان، مسافریان، سالاریان، زیاریان و آل‌بویه وارد عرصه‌ی تکاپوهای سیاسی-نظامی و اجتماعی شدند و با بیرون آمدن از حصار کوهستان‌های خود که دو قرن و نیم در آن محصور بودند، به پهنه‌ی تاریخ ایران گام نهادند. و با استیلا بر خلافت عباسی، استقلال و آزادی از دست‌رفته‌ی کشور را تا حدود زیادی بازگرداندند و به احیای میراث باستانی ایران پرداختند. در پژوهش حاضر بر آنیم تا نقش سیاسی-اجتماعی اقوام گیل و دیلم و خاندان‌های حکومتگر برخاسته از اقوام مزبور را از ابتدای روی کار آمدن ساسانیان تا پایان آل‌بویه، تحلیل و بررسی نمائیم.

2-1- پرسش‌های پژوهش

- 1- نقش سیاسی اقوام گیل و دیلم در تاریخ ایران (از آغاز ساسانیان تا پایان آل‌بویه) چگونه بود؟
- 2- نقش اجتماعی اقوام گیل و دیلم در تاریخ ایران (از آغاز ساسانیان تا پایان آل‌بویه) چگونه بود؟

3-1- فرضیه‌های پژوهش

1- مهم‌ترین نقش سیاسی اقوام گیل و دیلم، تلاش برای حفظ استقلال سرزمینشان و عدم انقیاد در برابر حکومت‌های مرکزی در قبل و بعد از اسلام بوده است. ملی‌گرایی اقوام گیل و دیلم پس از تصرف ایران توسط اعراب، تلاش برای بازگرداندن استقلال و آزادی از دست‌رفته‌ی کشور و احیای میراث باستانی ایران، بیانگر نقش سیاسی اقوام مزبور در تاریخ ایران می‌باشد.

2- مهم‌ترین نقش اجتماعی اقوام گیل و دیلم به‌ویژه در دوره‌ی آل‌بویه، نقش مذهبی بوده است. علاوه بر این، ارائه‌ی خدمات امنیتی و برگزاری جشن‌ها و اعیاد ایرانی نیز بیانگر نقش اجتماعی آنان می‌باشد. از آن‌جا که اقتصاد مهم‌ترین عامل شکل‌گیری رویدادهای اجتماعی است، بررسی سیاست‌های مالی اقوام گیل و دیلم و ساختارهای اقتصادی حکومت‌های آنان در تبیین نقش اجتماعی آنان حائز اهمیت بسیار است.

1-4- هدف پژوهش و ضرورت انجام آن

هدف از پژوهش حاضر، بررسی نقش سیاسی-اجتماعی اقوام گیل و دیلم در تاریخ ایران از آغاز ساسانیان تا پایان آل-بویه می‌باشد. اگرچه تاکنون پژوهش‌های متعددی درباره‌ی تاریخ دیلمیان تدوین شده است، بررسی نقش سیاسی-اجتماعی آنان -در دوره‌های مورد بحث- به‌طور مستقل و تحلیلی مورد پژوهش قرار نگرفته است. از آن‌جا که اقوام گیل و دیلم نقش تأثیرگذار و غیرقابل انکاری در تاریخ ایران داشته‌اند، جهت آشنایی با نقش سیاسی-اجتماعی اقوام مزبور و خاندان‌های حکومتگر برخاسته از میان آنان، چنین ضرورتی احساس شد تا با پژوهش در این رابطه بتوانیم گام مهمی در روشن ساختن جنبه‌های مهمی از تاریخ ایران قبل و بعد از اسلام برداریم.

1-5- روش انجام پژوهش

روش تحقیق در پژوهش حاضر، توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر گردآوری اطلاعات به‌صورت کتابخانه‌ای است. پس از بررسی منابع تاریخی دسته اول، دسته دوم و تحقیقات جدید و فیش‌برداری و طبقه‌بندی مطالب خام، به تجزیه و تحلیل و نگارش مطالب پرداخته شده است.

1-6- پیشینه‌ی پژوهش

پیشینه‌ی تحقیق درباره‌ی پژوهش حاضر در قالب کتاب‌ها و مقاله‌ها به‌صورت زیر قابل ذکر است:

1-6-1- کتاب‌ها:

- 1- کسروی، احمد (1388)، *شهریاران گمنام*، چ اول، تبریز، آیدین. مؤلف در مقدمه‌ی کتاب به اقدامات دیلمیان در اواخر دوره‌ی ساسانیان و در قرون نخستین اسلامی اشاره کرده است. همچنین، در بخش نخست این کتاب به تاریخ سلسله‌های محلی دیلمی جستانیان، مسافریان و سالاریان پرداخته است.
- 2- مهرآبادی، میترا (1387)، *تاریخ سلسله‌های محلی ایران، تهران، دنیای کتاب*. مؤلف در این کتاب به شرح احوال و اقدامات سلسله‌های محلی از جمله سلسله‌های دیلمی جستانیان، مسافریان و سالاریان پرداخته است.
- 3- حقیقت، عبدالرفیع (1363)، *جنبش زیدیه در ایران، تهران، فلسفه*. این کتاب اطلاعات مفیدی درباره‌ی نقش دیلمیان در دوران حکومت علویان به دست می‌دهد.
- 4- فقیهی، علی اصغر (1365)، *آل‌بویه و اوضاع زمان ایشان، تهران، انتشارات صبا*. مؤلف در این کتاب به توصیف اقدامات سیاسی، نظامی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی امیران آل‌بویه پرداخته است.
- 5- ----- (1347)، *شاهنشاهی عضدالدوله، تهران، مطبوعاتی اسماعیلی*. مؤلف در این کتاب به توصیف اقدامات سیاسی، نظامی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بزرگ‌ترین امیر آل‌بویه یعنی عضدالدوله‌ی دیلمی پرداخته است.